

TÖRTÉNETI ÉNEKEK ÉS ROKONNEMŰEK

TÖRTÉNETI ÉNEKEINK IDŐRENDJÉBEN

A hódoltság kora

A népköltészet versbe foglalt, énekelhető epikus alkotásait a szakkutatás *történeti énekek* néven foglalja össze. A fogalom valósággal Noé bárkája, amelybe beleférnek a régi históriás énekek és megverselt bibliai történetek, kurucdalok, katonanóták. Nyugodtan idesorolhatók még a verses ponyvaszövegek, továbbá mindazok az epikus hangulatú betyár- és jobbágydalok is, amelyeknek nincs balladai hangzásuk.

A szegedi táj történeti énekhagyományairól már a XVI. században beszélhetünk. Mint tudjuk, ez a kor az, amikor a középkori élőszavas énekmondó gyakorlat és a könyvnyomtatás nyomán kibontakozó írásbeliség találkozik és keveredni kezd egymással.

Szegedi András Jeruzsálem pusztulásáról szóló énekének (1553) dallamjelzése, nótája nincs megjelölve. Mindjárt első sorából kitűnik azonban az élőszavas előadó hagyomány:

Ím egy szép históriát mostan *mondok*,
Kire kérlek jól rejá *hallgassatok*.¹

Szegedi Gergely tatárok rablásáról szóló siralmas éneke (1566) is még az élőszavas énekmondó hagyományt idézi.²

Vizsgálódásaink szempontjából azonban mindezeknél sokkal jelentősebbek azok az énekek, amelyek Szeged elestével (1552) foglalkoznak. A Városon teljesedő komor végzet egy pillanatra bejutott Európa irodalmi tudatába, sőt a folklórhagyományokban is tovább élt.

A sort Tinódi Lantos Sebestyén kezdi, akinek „fél kedvében” szerzett históriás éneke, a *Szegedi Veszedelem* a Mátyás napján (febr. 24) kezdődő küzdelmet Kassán már „nagy böjt közepiben” versbe foglalja.³

Első híreit, szabatos értesüléseit föltétlenül az ide menekült szegedi kalmároktól kapta. Csak az elejét és a végét idézzük:

Szertelen vesződelm lám gyakran érkezik,
Istennek ostora fejünkön jelönik.
Az kegyötlen pogán rajtunk dühösödik,
Mert az mi életünk lám soha nem jobbodik.

Én beszédöm lészön mast történt dolgokról,
Nagy Szegedön esött szertelen csudákról.
Sok terek és magyar elhullásokról,
Méltó, hogy én írjak szerencse forgásáról.

...

¹ RMKT. VI, 153, 345.

² Csak a legújabb kutatások tisztázták, hogy a verset nem Szegedi Kis István, hanem ő költötte. *Klaniczay T.*, A magyar irodalom története 1600-ig. *Varjas Béla* tollából.

³ RMKT. III, 61, 419. Szeged reneszánsz kori műveltsége 89.

Magát jelöntötte versnek kezdsében,
Az ki szerzé vagyon oly mint fél kedvében,
Kassában Seböstyén nagy böjt közepiben,
Írá ezör ötszáz ötvenkét esztendőben.

A török Dselál záde Musztafa többek között így örökíti⁴ meg a küzdelmet:

A vér ömlött a föld színére,
Folyásától a mező folyammá változott.
A vas ruházatú keresztények földre hullottak,
A mező felületét egészen vas borította el.
Hullákkal tele lón mező és lapály,
A föld színe a vértől rózsaszínű lett.
A harc szikráitól elégték a gyaurok,
A hitelenség hatalmának világa elaludt.
Győzelmes lón ott az Iszlám hada,
Az ellenség serege pedig összetörtetett.

Megszólal Brushius német humanista költő ajkán,⁵ deák nyelven György barátot is siratva Európa is.

Az esemény azonban nyilván hegedős közvetítéssel eljutott az íratlan folklór kollektív világába, történelmi népénekeink sorába is. Ezt szépen bizonyítja az a bizonyára még XVII. századból származó töredék, amelyet Thaly Kálmán⁶ tett közzé:

Menj el tehát Benedek szomorú császárhoz,
Mondd szolgálatunkat, borulj lábaihoz,
Hogy küldjön követet Szolimán császárhoz,
Küldjön segítséget bús Szeged várához.

Csak legújabban vált ismeretessé egy hasonló tárgyú délszláv hősének,⁷ amelyből a töröktől leigázott népek együttérzése is kicsendül. Ez a *bugarstica* az Adria mellékéről származik és egy XVIII. századbeli raguzai kéziratban maradt ránk, de már a XVII. század végén is följegyezték:

Holló lovát megülve, nyalka vitéz jó sietve,
Tengerpari erdőn,
Bő torokból elharsogja csodát keltő ujjongását:
„Mindenható örök Isten, nagy hatalma, kinek terjed
Ez egész világra,
Csudálatos dolgok estek s mutatkoztak életemben,
Tettek, miket még kései unokáink idején is
Alig hisznek;
Mind e tettek szemtanúja volt a tűző nap az égen.
Nagy Mustafa Otmanovics elfoglalni óhajtozván,
Mind, amit a német
Pár év előtt jó vitézi harccal szerzett meg magának,
Nagy kevélyen arra gondolt: milyen módon is szerezne
Hírt és fényt nevének.
Amit harci tetteivel hagy egyszer majd maga után,
Maga után, ha a földet, mit a német elvett tőle,
Mostan elragadja;
S utána a nagy világot hódítja majd uralmába.
Nagy kevélyen veszi útját magyaroknak országába
A gógös otmánja.

⁴ Thury J., Török történetírók. II. Budapest 1896, 263.

⁵ Szeged reneszánsz kori műveltsége 90.

⁶ Thaly K., Vitézi énekek és elegyes dalok I. Pest 1864, 55.

⁷ Kiss K., Zrínyi énekek. Budapest 1956, 179.

Bizakodván, hogy Szegedet sietséggel elfoglalja.
Ezért széles hidat veret át a Tiszán, a folyamon
Sebes gyorsasággal,
Hogy a vízen seregével bizton át is keljen...

Kálmánynak sikerült Szajánban egy még nyilvánvalóan hódoltsági énektörédeket⁸ megmentenie, amely világosan hajdani énekmondó hagyományra, terjedelmesebb szövegelőadásra utal:

A háromszáznegyvenötben
Gyütt a török víg Szögedre
Aztán elveszti a csatát,
Elveszti a víg zászlóját
A török.

A népemlékezet a szabatos történeti adatokkal, évszámokkal tudvalévőleg önkényesen bánik. A 345 talán eredetileg 1545. Ilyentájt foglalta el a török Szegedet, amelyet vára miatt hajdan *Végszöged* néven is emlegettek.

Balassi-hagyományok

A törököt idéző, más összefüggésben méltatott balladák és a kuruc idők közköltészete mellett Balassi Bálint néhány közkedvelt versének (Boldogtalan vagyok, Őszi harmat után) folklorizált változatát a szegedi hagyomány őrizte még a múlt század második felében is. A Temesközben Kálmány örökítette meg őket, többek között egy Tóth nevezetű jázovai pásztoember és a monostori Illés Antal ajkáról, akik a szajáni Biczókkal együtt nyilvánvalóan még az anyaváros XVIII. századbéli népies irodalmi hagyományainak voltak hírmondói. Alighanem literátus hajlandóságú, vőfélyes emberek. Egy rövidebb *terjáni* változatot⁹ idézünk:

Őszi harmat után
Sárgán hulldogállván
Fáru a gyöngye levél.
Zöld erdő harmatját,
Piros csizmám nyomát
Hóval lepi be a tél.

Ugyan hát mit érök,
Ha ezután élök.
Élök-é még kedvemre?
Vagy holtig bút látván,
Bús szívem zokogván,
Csakhogy mög nem hasadván.

Bús szívem zokogván,
Én szömeim sírván,
Csak néznek keservesen.
Bánkódom erősen,
Sírok keservesen,
Szenvedök én testömben.

Darvaim, darvaim.
Ó édös darvaim,
De mindön nap szálltok
El házam elején.
Jobb vóna még neköm
Darvakkal elmönni.

Jobb vóna még neköm
Darvakkal elmönni,
Vagy más madarakkal
Ősszel búcsút vönni,
Messzire bujdosni,
Más országra mönni.

⁸ Kálmány II, 45.

⁹ Kálmány III, 235, 236.

A *virágénekek* hangját, a Balassi-hagyományt, egyben közköltészetünk évszázados folytonosságát idézi¹⁰ többek között egy *morotvai* szövegünk:

Zöld erdő harmatját,
Piros csizmám nyomát
Hóval lepi a szél,
Hóval lepi a szél.

Zöld erdő zúgása,
Vadgalamb szólása:
Kedves galambomnak
Szíve dobogása.

Az rúzsám sirása:
Gyöngyharmat hullása.
Mind a két szőminek
Könnye kihullása.

Né sírjál galambom,
Mögsegít az Isten!
Úgy sē maradhatnánk
Árván mind a ketten.

Nagyon fáj a szívem,
Kívül-belől érted,
Múta a szerelmet
Mögismertem véled.

Áldjon mög az Isten
Szívem legjobb gyöngye!
Hogyha az Úristen
Eztet így rőndölte:

Életöm, halálom,
Holtig fölajálom,
Kedves, édes rúzsám
Tüled nem sajnálom!

Szívemhőn szorítlak,
Mint egy bazsarúzsát.
Fogadom, éltőmbé
Hogy nem szeretők mást.

Akármőre járok,
Akármőre löszök:
Rúlad édes rúzsám
Mög nem felejtőközök.

Kérom a Teremtőt,
Adjon áldást réánk,
Hogy egész halálíg
Szerethessük egymást.

A Rákóczi-nóta

Kálmány 1880 táján Szajánban jegyezte föl¹¹ egy Biczók nevű barkácsoló ember ajkáról:

Rákóczi, Rákóczi,
Ó, Bivaj Bocskori!
Ó, Bivaj Bocskori!
Kitiltódott Rákóczi.

Valóban kimondván:
Nem taposod többet
Szép Magyarországot.
Úgy is ki vagy tiltva
Mindön ivadékkoddal.

Nem taposod többet,
Mert tudom szeretnéd:
Még fő nem tanálad
Mindön ivadékkod.

Lásd mög, lásd mög, lásd mán,
Hogy gondolkozol mán!
Lásd, hogy mögbánod mán,
Hogy gondolkozol mán.

Mögszánta dógait,
Sajnálí országit.

Kitiltódott Rákóczi
Szép Magyarországbul,
Nem taposod többet
Szép Magyarországot!

Bizonyos sajnáli
Mindön gyermekököstül,
Holtig való bánása:
Hogy löhet szánása.

Bizon, bizon mondom,
Szépen jól is mondom:
Sajnál Magyarország
Mindön ivadékkostul,
Még a gyermeköke is
Mindég sóhajt tégöd.

Rákóczi, mikor tē
Mögfordítottad
Lovadnak patkóját:
Az elejit hátra,
Möly szőröncsétlen voltál,
Akkor mit mondtottál?

¹⁰ *Kálmány* II, 45.

¹¹ *Kálmány* III, 43. A kurucpörben állandó hivatkozás történik erre a szövegre.

Magyarország: szép ország,
Holtig való sajnálás.
Magyar nemzet: szép nemzet
Lássák mért cselekszöm ezt?

Fordidd, fordidd hozzám a lovamat!
Nem kéröm az országot.
Elmégy-é magiszterhon
Fordítsa mög a patkókat!

Az elejit hátra,
Né forduljak vissza!
Ús sē gyüvök vissza
Szép Magyarországra.

Nem gyüvök vissza mán,
Makóra mögyök mán
Itt hagyom országom:
Szép Magyarországom.
Dobosom, dobosom!
Most néköd mögmondom:
Né azt verd, hogy: mars, mars,
Hanem azt, hogy rajta!

Ördög üsse anyádat!
Né úgy verd a dobodat!
Né úgy verjed, mind eddig:
Isten tudja, hogy lösz, mint?
Hanem úgy verd: rajta!
Rajta, rajta, rajta!
Ugyis tudod mán:
Hogy kimögyünk mán.

Magyarország sirat engöm,
Ugyan jó mög is fontolja:
Hogy kit kergettek ki innen
Jó Rákóczi kögyelmében.

Itt hagyom, itt hagyom
Szép Magyarországot.
Szeret Magyarországot:
Holtig bán, holtig szán.
Sirat Magyarországot,
Még a gyermeke is
Rákóczi ivadékját
Mög nem veti soha.

A szösz szerint idézett, meglehetősen elnyűtt szöveg közeli rokona a „Bújdósó Rákóczi” néven ismert Thaly-versnek, ezért a kuruc balladák körében sokszor hivatkoztak a szajáni szöveg tanúskodására. Erre mi itt nem térünk ki.¹² Minden valószínűség szerint igaza van Riedl Frigyesnek, hogy Thalynak módja volt nyilván Szentkláray Jenő történetíró, törökbecsei plébános közvetítésével Kálmány gyűjtését kéziratban olvasni és a maga verselményéhez belőle méríteni. Nem sikerült tisztázni, bár Kálmány sokat fáradozott, hogy a nótát Biczók kitől tanulta, honnan vette. Szajánban senki nem ismerte rajta kívül. Kálmány föltételezi egy elkallódott, talán ponyvai eredetű régebbi szöveg létezését, amely az élőszavas gyakorlatban megrongálódott, zavarossá vált.

Rabénekek

Katonaszökevények, bajbajutott legények, olykor elkallódott leányok, betyárok, rabok első személyben, balladai hangon mondják, siratják el bennük viselt dolgaikat, balsorsukat. A műfaj archaikus messzeségekre nyúlik vissza. A hősénekekben az előadók valósággal odaigézték az ihletett hallgatók körébe a hősök szellemét, emberfölötti nagyságát.¹³

¹² Utalunk *Dégh L.* dokumentációjára. Történeti énekek 168-183.

¹³ *Jakubovich E.*, Honfoglalás kori hős énekeink előadásformájához. MNy. 1931, 265.

A török időkből, kuruckorból számos, olykor siralomházban szerzett vagy oda-helyezett börtönéneket ismerünk,¹⁴ amelyek a szegedi hagyományban is éltek.¹⁵ Ez az ünnepélyes, búcsúzkodó költői forma lett később a hanyatló betyárvilágnak is szinte hattűdala.

AMOTT KEREKÖDIK égy fekete fölhő,
Abba tollászkodik égy fekete holló:
Várj mög holló, várj mög,
Hagy izenök tüled,
Apámnak, anyámnak, jegybéli mátkámnak.

Könnyen mögüsmerhedd annak házatáját,
Piros rúzsák lepik arany almafáját.
Gyémánt az ablakja, üveg az ajtaja,
Magának kék szöme, arany színű haja.

Vidd el a levelet, édös kis hollócska!
Ha röggel érközöl: tödd a párnájára!
Ha délben érközöl: tödd az asztalára!
Ha este érközöl: tödd a párnájára!

Ha kérdi: hogy vagyok? Mondjad; hogy rab vagyok,
A török udvarba talpig vasba vagyok.
Könyékig bilincsbe, örökös sütétbe,
Nem tekinthetök mán mátkám kék szömibe.¹⁶

(Szeged)

NAPOMNAK NAPJAI
Tengörnek habjai,
Sok szép vig napomnak
Szomorú sorsai!

Lengődözik a nád,
Léhull az levele,
Az én írigyömnök
Nem állhat az nyelve.

Ezt nem hittem vóna,
Hogy így lögyön sorsom,
Hogy így nagy rabságra
Jusson állapotom.

Citrusfa levele,
léhull az tengörbe,
A rúzsám szerelme
Most jutott eszömbé.

Kezdtém kocsin jární,
Szeretöt tartani,
A sok írigy miatt
Félbe köllött hagyní.

Piros szárnyú keszeg,
nem szereti a sárt,
Ahun kavicsosabb,
Odavöszi magát.

¹⁴ Vitézi énekek I, 18: „Volt a régi magyaroknak egy sajátságos szokásuk, hogy a börtönben szenvedők, vagy halálraítéltek dalban búcsúztak el a világtól, ha azelőtt soha verset nem írtak is. E szokás a szegénylegényeknek még ma is él, de hajdanában legelőkelőbbjeink által is üzetett. Így például Gróf Koháry István több egész kötet verset írt Munkácsi rabsága alatt, így Bezerédy Imre, az 1708-ban lefejezett híres kuruc brigádéros, ki azelőtt soha dalt nem szerzett, kivégeztetése előtt pár nappal megírta búcsúénekét.”

¹⁵ Még századunkban is (1911) a Szegeden kivégzett, királyi kegyelemben nem részesült Szalma István rablógyilkos a siralomházban így búcsúzkodott a világtól. (SzN. 1911. 191. sz.):

Kelt Szegeden VIII. 10.

*A siralomházban, fogház
Tizennyolcas szobában
Szalma István eszem-iszom.
Mint a betyár vesztőhelyre
Úgy ballagok. Ófelsége kívánsága:
Betyár menj a bitófára,
Szalma István állj alája.*

¹⁶ Történeti énekek 196, 202. Dégh Linda tanulságos jegyzete. Vö. még Kálmány III, 16, 203, 210. Monostor, Verbica, Rábé, Szőreg, Terján.

Szállj lē páva, szállj lē
Ablak rostélyára,
Hagy írjak levelet
Mind a két szárnyadra.

Vízön a bárkába,
Sír egy galambocska,
Rajna vize mellé
Hallik zokogása.

Nē sirass galambom,
Nē zokogj érettem,
Inkább kérd az Istent,
Mást adjon helyöttem.

Hiteds el magaddal,
Hogy nem szerethetlek,
Gyere inkább nézzed,
Gyászos lakhelyemet!

Az én vetött ágyam
A börtön feneké,
Beszélgető társam
A börtön teteje.

A kígyók és békák
Gyertyavilágítóm
Az ajtó benyitó
Hajnali harangszó.

Rászállott a páva
Börtön bástyájára,
Itt van az én kedves
Galambom postája.

Vidd a galambomnak,
Nē sirasson engöm,
Kérje a jó Istent,
Adjon szabadulást.

(Szeged)

*

ISTENÖM DE BOLOND
Akinek esze nincs,
Hogy ad szabadságot,
Kinek magának sincs?¹⁷

(Szeged)

*

AMODA VAN ÉGY HÁZ
Argyélus a neve,
Akit abba főznek:
Keserű a leve.
Abba van egy asztal,
Búval betेरítve,
Azon van egy pohár
Méröggel mögtötte.
Istenöm! Istenöm!
Hogy igyak belüle?
Pedig látom, ez mán
Neköm van készítve.

Ott ül tizenkét úr,
A tanácsot töszü.
Égyik azt kiáltja:
Fő kő akasztani!

Másik azt kiáltja:
Fejit ē kő vönni!
Harmadik azt mondja:
Ifjúságátü
Kár még mögfosztani,
A szép göndör hajját
Szélnek erőgetni,
Szép pamuk gatyáját
Szélnek lobogtatni,
Szép pötyke csizmáját
Szélnek összeverni!

Akkó mondja néki
Az ü édösanya:
Szerelmes szülöttem
Mikó gyüssz mán haza?
Akkó mögyök haza:
Mikor asztalod padalját
Kaszálófü hajtja
Tűzhelyöd tetejit
Fodormēnta folyja,
A kapud félfáját
Rozmaringszál hajtja.
Aztat tudod anyám:
Hogy sohasēm nem lösz!

Majd emögyök én mán,
Tengör szigetjibe,
Hun a csillag ragyog:
A magos egekbe.

Nincsen énnéköm apám,
Aki papot hozzon.
Nincs énnéköm anyám,
Aki mögsirasson!

Étetetnek engöm
Az erdei vadak,
Mögsiratnak engöm
Az égi madarak!¹⁸

(Szaján)

*

¹⁷ Ugyanott 202. Vö. még 209. Apáca. Janóczi András versezetének változata. Kálmány jegyzeteivel.

¹⁸ Kálmány II, 19.

Újabb tápai siralmas ének:

DE MAGOS A CSILLAGBÖRTÖN TETEJE
Elevenen vagyok beletemetve.
Szomorúan, bánatosan búsulok,
Jaj Istenöm, soha nem szabadulok.

Énfölöttem hiába dörög az ég,
Az én búzám úgyszé veri el a jég,
Ad neköm a Csillagbörtön kinyeret,
Hét kis évig szenvedhetök ölöget.

A Csillagba de kemények az ágyak,
Nem olyan, mint kisangyalom, ténálad.
Két szál dészka dэрékalj, sэмmi más,
Vacsorára эgy keserű sóhajtás.¹⁹

Köblös nóta

Kálmány egy közelebbről nem jellemzett szegedi kéziratból közölte²⁰ ezt a nótát:

Adjon Isten förgeteget jövő éjszakára,
Hogy hajtsa le a barmokat a Duna partjára.
Csikós, gulyás, juhász, kondás ott találkozhasson,
Vélem együtt, véled együtt kedvint mulathasson!

Elnevezését a hagyomány szerint Szeged egyik jókedvű papjának adományától nyerte, aki nagy ünnepek alkalmával a muzsikásoknak, amiért eljátszották, köből búzát adott. Kálmány magyarázatul hozzáfűzi, hogy dalunk abból a korból származik, amikor a szegedi pásztornépnek még élénk emlékezetében volt, hogy még nem olyan nagyon régen szabadon legeltethetett a Duna partján is. A kiváltság megszűntével csak ha nagy förgeteg volt, amely a jószágot a határon keresztül hajtotta a Duna partjára, mehetett a pásztor utána és találkozhatott ott társaival. Még a XV. században az egész Duna-Tisza közén szabad legeltetésük volt a szegedieknek. Ez azonban a XVI. században kiváltotta a szintén pásztorérettel foglalkozó kunok féltékenységét. Ebből veszedelmes határvillongások keletkeztek, amelyek a kiváltságok megszűnéséhez vezettek. Erről más helyen mi is szözlottunk.

Madarassy László a köblös nótában „az alföldi szilajpásztorokodás tükörképének pompásan felcsillanó töredékét” látja.²¹

A szabadságharc idejének énekei, nótái

A Szegedi Napló 1893-ban egy köteg ponyvanyomtatványt ismertetett,²² amelyek később nyoma veszett. Így aztán csupán a hírlapi beszámoló alapján szólhatunk róla.

A cérnával összefűzött kötet 5 különálló füzetet tartalmazott. Ezek közül kettő föltétlenül szegedi vonatkozású:

*Az ármányos gróf Latúr Tivadarnak gyalázatos vége.
A gaz gróf Zicsi Ödön kötél által lett kivégeztetése.*

¹⁹ Molnár Imre gyűjtése.

²⁰ Köblös nóta. Ethn. 1914, 343.

²¹ Madarassy L., A köblös nótához. Ethn. 1915, 143.

²² A szegedi csata a ponyván. Egy érdekes verszet a szabadságharcból. SzN. 1983, 85. sz.

A nép győzleme és az újszegedi csata.

Verseci és szenttamási ütközet.

Budavár ostroma 1849 tavaszán.

Metszetek is voltak rajtuk. Az újszegedi csatán egy kivont kardú huszár, ostromverte várfalak, ágyúk, rohamozó honvédek. Tollforgató ember írhatta őket.

Az 1849. február 14-én lezajlott újszegedi csatáról szóló füzet sovinszta fellengzéssel a honvédség és a délvideki szerb szabadcsapatok küzdelmét írja le. Ebből egy részletet Újszeged jellemzésénél már idéztünk. A verselmény így végződik.

De ki győzne mindent itt előszámolni,
Hisz akár egy könyvet lehet róla írni.
És minthogy jelenleg minden pillanatban
Riadót dobolnak — hagyjuk hát most abba!
Majd ha a szabadság szép harcát kivívtuk,
Akkor a többit is bővebben elmondjuk.²³

Máshol, a katonaelet jellemzésénél szólunk a Kossuth-nóta szoros szegedi kapcsolatairól. Búcsúzását egy magyarszentmártoni nóta²⁴ így énekli meg:

Kossuth Lajos befogatta hat lovát,
Föülletette feleségét, kocsisát.
Kinyitotta üveghintó ajtaját,
Úgy vitte ki Szent István koronáját.

Várjatok ti, jó embörök, huszárok!
Visszagyün még Kossuth Lajos hozzátok!

Görgei világosi kapitulációját a szegedi táj néphagyománya árulásnak érezte. Erről egy tápai daltöredék²⁵ így tanúskodik:

Ha Görgei igaz vezér lött vóna,
Magyar hazám még mostan is mögvóna.

Világoson roppant nagy a temetés,
Sírásó is több vót ott százezörné.
Míntha rítt vóna az Isten maga is,
Hogy nem marad a földön egy magyar is.

Él még égbe a magyarok nagy Anyja,
Mögvérad még, nem lösz mindég éccaka.
Mögvérad még, nem lösz mindég éccaka,
Lösz még éccó a magyarnak hazája...

Háborús dalok

Az 1848—1918 közötti katonasorsot, háborús eseményeket népdalaink is nyomkísérik, megörökítik.

Egyik legszebb régi katonadalunk több elemből (kurucvilág, szabadságharc,

²³ Pontos címe: A nép győzedelme, vagy az új-szegedi csata. Szarvas, 1849. Réthy Lipót. Szerzője Sz. M. Nyilvánvalóan azonos Szabó Mihály félbemaradt szegedi piarista papnövendékkel, aki az 1849-ben megindult, rövid életű *Tiszavidéki Újság* szélsőséges hangú főmunkatársa volt. Verselményei szegedi szempontunkból jelentéktelenek. Így még *Az ó-becsei tábor első csatája*. Július 18-án 1848. Pogány Péter barátai közlése.

²⁴ Történeti énekek 309.

²⁵ Följegyeztük 1934-ben Nagyembör Kata 85 éves tápai asszony ajkáról, aki hozzáfűzte, hogy Tápai Pista híres búcsúvezér római zarándokútjáról hazatérőben meglátogatta Kossuth Lajost, akinek ezt a nótát eldalolta. Kata néni szerint útlevelét is Kossuthtól kapta.

messze idegen)²⁶ tevődött össze, egészében a katonasors szomorúsága csöndül föl benne. Úgy hangzik, mint valami vőfélyes búcsúztató:

ÁLDJA MÖG AZ ISTEN
azt az édősanyát,
Aki katonának nevelte a fiát.
Húsz évig neveli világ pompájába,
Húsz év után látja honvédök sorába.

Életömet áldozom a magyar nemzeté,
A véröm kiontom magyar hazámé.
Né félj Magyarország, vigyáz az Isten rád,
Ellenség kezibe nem adja határát.

Fölemelöm karom, főkötöm a kardom,
Szomorú szívemre új bánatot rakok.
Mindentféle nemzet harcol magájáé,
Hazát szerető kedves testvérié.

Főkötöm kardomat, fővöszöm fegyveröm,
Édősanyámtú végbúcsúzásom vöszöm.
Kedves édosatyám, tēhozzád fordulok,
Katonaeltembe utoljára szölok.

Kedves szülö dajkám, tudom: bús szívedre
Sok bánatot hagyok katona létöme.
Végbúcsúzást vöszök kedves szüleimtül,
Elválásom után kedves testvérimtül.

Katonának visznek, Isten hozzád rúzsám,
Távol, messze tülem hú maradsz-ē hozzám?
Küddöl-ē levelet szép piros pöcséttel,
Tele lösz-ē írva forró szerelömmel?

Ēgyüssz-ē házunkhon vigasztalni néha,
Szögény jó anyámat, hogy annyit nő rína?
Katonának visznek, gyűjj tán utoljára,
Hintsé még ěgypár csókot halvány két orcámra.

Szölnak mán az ágyúk, csattognak a kardok,
Szerelmes Jézusom, jaj mán most möghalok!
Hacsak az Ūristen rajtunk nem könyörül,
A vitezök közül most ěg sēm menekül.

Hogyha mögtörténik a gyászos halálom,
A piros vérömmel a földet áztatom,
Nem lösz édosapám, nem lösz édosanyám,
Halálom óráján ki tekintsön énrám.

Ások pajtás ěgy sirt az én kardhögyemmel,
Betakarom szömöd az én zsebkendömmel,
Mē nincs édosatyánk, nincsen édosanyánk,
Halálunk óráján ki tekintene ránk.

Írd mög hát pajtásom a gyászos halálom,
Hogy nyugszik a testöm idegön országon.
Ki levelem kapja, az sírva olvassa,
Szomorú szívinek bánatját újítsa.

²⁶ Történeti énekek 329.

A korszak katonadalaiban föltűnnek Lombardia (1859), porosz háborúk, König-
graetz (1866). Csak ízelítőül idézünk:

EZÖRNYÓCSÁZHATVANHATODIK ÉVBÉ
Júliusnak harmadik röggelibe
De sok legény lēhullott ott a földre,
Még a nap is gyászba borult fölötte.

Tratna alatt tornyosulnak a földhők,
Vérrel vannak becsurogva a mezők,
Sok anyának ott halt mög a gyerőke,
Édősanyja de hiába nevelte.

Tratna alatt a temetőkapuba
Magyarországi zászló lobog rajta,
Szomorú szél fújja a fa levelit,
Mire neveli az anyja a gyerőkit?

Édősanyám fölnevelt a világra,
Harminc fontos ágyúgolyó számára,
Harmincfontos ágyúgolyó étanál,
Azt sē mondom: vót-ē kend édősanyám.

Kimöntem én a Tratina szélire,
Főtekintők a csillagos egekre:
Jaj Istenöm, mőre van az én hazám,
Sirat-ē még engöm az édősanyám?²⁷

Sokáig emlékezetes volt Bosznia és Hercegovina katonai megszállása, az *okopáció*
(1878) is. Egy szőregi nóta²⁸ így kesereg:

ÉDŐSANYÁM ÉDŐS TEJJELE nevelt kend,
Még a forgószéltől is mögmentött kend.
Most akartam szívességit köszönni,
De mán látom; Boszniába köll mönni.

Boszniába szól az ágyú a várba,
Sír az anyám odahaza bújába.
Sír a szülöm, sír testvéröm, szeretöm,
Mikó telik be a gyászos esztendő?

Ágyúgolyó úgy gyün, mint a fürgeteg,
Sok magyar fi főtekint az egekre:
Jaj Istenöm, hogy köll nekünk möghalni,
Az szülönket ártatlanul elhanni!

Doboj alatt a temetőkapuba
De sok magyar fi van ottan möghalva!
Sok anyának hullt el ott a gyerőke,
Édősanyja nem tudja: hun keresse?

Ez a kislány kimőgyön az erdőbe,
Levelet kap pici-pici kezibe,
Ez a levél Boszniából érközött,
Aki kűdte, Doboj alatt elesött.

Néhány nóta az első világháborúból:

ÉDŐSANYÁM FEHÉRRE MESZELT HÁZA
Három évig vót az fekete gyászba.
Három évig vót az fekete gyászba,
Még a fia fönt vót Galíciába.

²⁷ Történeti énekek 356.

²⁸ Történeti énekek 378.

Nyugszok anyám, nyugszok Galiciába,
Gyűj el hozzám fekete gyászruhába.
Mögüsmerőd síromat a rúzsárú,
A fejfámat fekete pántlikárú.

*

KISANGYALOM HA KATONA NEM VÓNÉK
Ablakodba sok jóestét mondanék.
De mivel hogy kisangyalom katona vagyok,
Mint a rúzsza szömlátomást hērvadok,

Hērvad az a rúzsza, kit nem szagulnak,
Hērvad az a kislány, kit nem csókolnak.
Hērvadjon is, hērvassza el szívát a bánat,
Ha mán engöm ēvisznek katonának.

*

DOBERDÓBA SZÓL AZ ÁGYÚ JAVÁBA
Odahaza mén a rívás javába.
Rín az apám, rín az anyám, rín a szeretóm,
Tele van a doberdói temető.

Főmőgyők a doberdói nagy hōgyre,
Onnan nézők a csillagos egekre.
Jaj Istenöm, mōrre van a magyar hazám?
Sirat-ē még engōmet a jó anyám.

*

HA BEMŐGYŐK A TIROLI CSÁRDÁBA
Rágyútok ēgy dunacigerettára.
Cigaretta füstje mind fōszáll a levegōbe,
Lányok könnye mind lēhūllik a földre.

A második világháború a szegedi tájon nem termett katonanótákat.

A PONYVA SZEGEDI VILÁGA

A szegedi epikai hagyományban is különös helyet foglal el az élőszavas költészetnek és az írásban rögzített szövegnek, röviden a szónak és betűnek kapcsolatából, kölcsönhatásából született *ponyvaköltészet*.²⁹

Mint ismeretes, a nép epikai anyagkészletének bővítésére szolgált egészen századunk elejéig az *istória*, amelyről később bővebben is szólunk. E nyomtatványokat a könyvtári kutatás sokáig nem tartotta méltónak a gyűjtésre, megőrzésre, miközben az olvasók hatalmas népi tábora valósággal „szétolvasta” őket. Így aztán csak szórványosan, szinte véletlenül ránkmaradt emlékekből tudunk régi nyomdáink, így a szegedi Grün-n-yomdászcsalád kiadványairól számot adni.

Nyilvánvaló, hogy a piarista gimnázium és a mellette rendszertelenül fejlődő, de mégis növekvő hatású szegedi népoktatás nyomán az írástudás is a XVIII. század végétől kezdve mind szélesebb körűvé válik népünkénél.

Kováts István, Tömörkény tanúsága

Az olvasmányszükségletek a kor műveltségi viszonyainak és igényeinek megfelelően egyrészt vallásos jellegűek, másrészt szórakoztatni akarnak. Kielégítésükre itt, Szegeden először Grün Orbán vállalkozik, akinek kiadványai a társadalom legszélesebb köreihez eljutnak és legnagyobb részükben *népkönyvek* kívánnak lenni.

Kováts István Somogi Könyvtárban őrzött, kéziratos önéletrajzában gyermekkoráról, 1830 tájáról szólva ezeket olvassuk:

„Ha egy-két krajcárt valamiképpen megszereztem, mindjárt azon voltam, hogy könyveket vettem magamnak. El lehet képzelni, hogy ebben az időben Szegeden még híre sem volt a könyvkereskedésnek. Egy könyvkötő volt, ki az oskolakönyveket tartotta. Ezek azonban igen drágák voltak, s más tudományos könyveket pedig itt Szegeden éppen nem lehetett akkor kapni. Annál nagyobb divatja és keletje volt azonban a ponyvairodalomnak. Ott árulták a naptárakat és a ponyva minden kigondolható termékeit, a szeret és nem szeret-históriákat a Fő téren.

Én legjobban kedveltem a versben írott hőstörténelmeket. Ezekből össze is gyűjtöttem valami 20 darabot, magam össze is fűztem egy erős kötetben, hogy el ne vesszenek. Vastag papírból pedig táblát csináltam reá és elneveztem mindenesnek. Kívül ráírtam a nevem és az évszámot, valamint a címet: *Mindenes*. Ez volt a család legelső könyvtára. 1832-ben a könyv ritkán volt otthon. Vitték mindenfelé az atyafiak és jóbarátok. Sokszor haza sem hozták, hanem egyik a másikának átadta, míg végre eltévedt.”

Tömörkény a századforduló táján megemlékezik³⁰ egy tanyai koldusról, aki istóriákat árul.

²⁹ Általános tájékoztatásul *Takács L.*, *Históriasok-históriák*, A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára. Budapest 1958. Vö. még *uő*, *Népi verselők, hírvérsírók*. Ethn. 1951, 1. *Békés I.*, *Magyar ponyva Pitaval*. Budapest 1966. *Pogány P.*, *A magyar ponyva tüköre*. Budapest 1978. Fözlületes szegedi adalékok *Terjék L.*, *Részletek a múlt század szegedi ponyvatermékeiből*. Szeged 1943. *Szegedi ponyva*. Délvidéki Szemle 1944. Csak a Somogi Könyvtár ponyva állományát ismerteti.

³⁰ Gerendás szobákból 194.

„Szép könyvek azok. Bennük van a szakállas farkas és a mögégött gyermek, és a Brunsvik királyfi diadala a Sármany herceg fölött, és ott van a sziklához láncolt Gergely bűnbánása és Mic bánnának ajánlatos története a tizenegy gyermekével, ami mind egyszerre született. Lányok el szoktak pirulni erre, mikor Lajos koldus az utóbbit árulja, énekelvén belőle.”

Gyermekkorunk ponyvaolvasmányai

Csakugyan az *istóriaárulók* még a század elején a havibúcsún meg vásárok, olykor azonban hetipiacok idején is a Mars téren, kiskörúton énekelve adták elő versbeszedett történeteiket. Az egyik énekelt, a másik árusított, de olykor ő is belesegített az előadásba. A búcsún az alsóvárosi templom kegyképéről és legendáiról szolt az ének, a vásárban pedig friss szenzációkat foglaltak versbe. A sebtében összeverődött alkalmi közönség hol gúnyosan, hol megilletődve hallgatta őket, majd vásárolni kezdett. Általában 1 krajcár volt az egységár. Folyt az árusítás azonban a ponyváról is. Itt nagyobb volt a választék.

Emlékezünk Török János szegedi históriás alakjára, aki állítólag érettségizett ember volt, az alkoholizmus azonban a társadalom mélyére sodorta. Szép hangja lévén, históriásnak csapott föl; mindig ott énekelt a havibúcsún, vásárokon pedig időszerű eseményeket, szenzációkat adott elő, így tőle hallottuk Lédererné és Kudelka megdöbbenő történetét is. Anyag és alkalom híján néha már slágerszövegek éneklésére is rákényszerült. Gyűjteményünkben számos ponyvanyomatványon olvasható a neve. Utánnymot is akadt köztük, amelyhez éppen csak a nevét adta hozzá.

Vásárban vett gyermekkori olvasmányaink között ott volt a *Genovéva, Hét bölcs mestőr, Flórenc és Lion, Szigfrid, Szögedi boszorkányok, Rúza Sándor, Sobri Jóska, Savanyú Jóska* története. Sajnos, mi gyerekek valamennyit szétolvastuk.

A Grünnyomda és társai

A Grünnyomdának és szegedi utódainak, így özvegyének, Grünny Borbálának, később fiának, Grünny Jánosnak, majd a nyomda üzletvezetőjének és későbbi tulajdonosának, Burger Zsigmondnak, továbbá Bába Imrének, Engel Adolfnak, századunkban Traub B. és Társának, Várnai Lajosnak, a Fürtös Testvéreknek, a Petőfi nyomdának, és még néhány műhelynek, illetőleg kiadónak éppen úgy mint a pesti Bucsánszky, a budai Bagó, majd Bartalis, továbbá a szarvasi, később gyulai, majd aradi Réthy nyomdának jámbor asszonyi kegyelettel őrzött kiadványai túlnyomóan vallási, katolikus jellegű népiratok, amelyek részben népénekeket, Mária-siralmakat, búcsújárás-hagyományokat, katekizmusi tanításokat, virrasztó énekeket, részben pedig a szakrális folklór körébe tartozó szövegeket tartalmaznak. Ilyenek a ráimádkozások, járványos betegségek elleni könyörgések, *Hét mennyei szent zár, Tóbiás áldása* néven emlegetett áldások, imádságok, Ezeknek tartalmi tanulságairól, folklór vonatkozásairól más összefüggésben szolunk, most éppen csak a témakörre utaltunk.

A Grünnyomda természetesen mindennemű helyi szükségletet iparkodik kielégíteni. Kiadja a helybeli piarista gimnázium tanárainak, sőt növendékeinek alkalmi latin ódáit, verselményeit, vizsgatételeket, és tankönyveket, kalendáriumot, a helyi tudományosság zsegeit, így Vedres István, Jerney János, Nátly József jelentős műveit, továbbá drámai kísérleteket és színlapokat. Vannak német, sőt cirillbetűs szerb könyvei is. Ezekre éppen csak utalunk, bár művelődéstörténeti fontosságuk nem jelentéktelen. Csak a Szeged népi műveltségéhez és a helyi folklórigényekhez kapcsolódó kiadványokat vesszük sorra.

Az *Árgirus királyfi* meséjének számtalan ponyvai verses változata közül az egyik

Grünn Orbánnál látott napvilágot.³¹ Biztosra vehető, hogy egyéb hasonló művek is megjelentek a kiadásában. Az európai barokk népkönyv világot idézi *Stilfrid és Bruntzvík története*,³² továbbá *Flórenc és Lion vitézeknek és Marcebilla török hercegnőnek ritka szép története*. Ez utóbbi Kónyi János műve.

Fennmaradt néhány olyan Grünn nyomtatvány is, amely orvosi tanácsokat, patikaszereket, hasznos háztartási tudnivalókat tartalmaz. Ezeknek a recepteknek legalábbis egy része föltétlenül népi, vagy kolostori eredetű. A kettő találkozásának számos jellegzetes bizonyossága van. A szövegek később természetesen ismét eltalálnak az íratlan szegedi néphagyományba.

Dugonics András öntudatlanul, de talán gyermekkori szövegélmények nyomán is szolgálja az irodalmi hagyománynak népkönyvbe való átültetését (Trója veszedelme, Radnai történetek). Erről más összefüggésben szólunk bővebben.

Vedres István a Város múltját, társadalmát, egykorú viszonyait a régi ismeretterjesztő, ponyva igényű művek módjára, a *Hármas Kistükör* mintájára akarván megörökíteni polgártársai számára, jellemző módon a verses formát választja.³³ Ezzel a társadalom legszélesebb köreit meg tudta nyerni magának olvasóul.

Már Grünn Orbán adja ki a *Haza szeretete* című drámai játékát,³⁴ amely egyként kapcsolódik a barokk piarista iskoladráma helyi hagyományaihoz, de másfelől már az ébredező történelmi romantika világához is. Tárnya Tóth Mihálynak vakmerő kísérlete: a Városnak a töröktől való átmeneti visszafoglalása (1552). Ismeretes, hogy erről az eseményről már az egykorú Tinódi is megemlékezik, de régi magyar és délszláv népénekekben is nyoma maradt.

A napóleoni háborúk szükségessé tették a fenyegetett szülőföld hagyományainak ébrentartását. Vedres drámáját az akkoriban alakult szegedi polgárörtségnek ajánlja. A darab Szegeden előadásra is került.³⁵

Szintén a napóleoni idők szorongásai ihletik Ugróczy Ferenc piaristát is, aki a dicsőséges, Szeged sorsára is nagy jelentőségű, még eleven emlékezetben élő *zentai csatáról* (1697) ír népkönyvet.

Istóriák

Mindezeknél jelentősebb azonban a nép epikai érdeklődésének kielégítésére szolgáló *istória*: valami mondai vagy megtörtént eseményeknek rendesen verses formában való elbeszélése, előadása, amely legtöbbször *ad notam* dalolható is.

Igen sok olyan balladánk, balladaszerű történetünk, historizáló énekünk van, amely feltűnő módon elárulja a ponyvai eredetet, vagy legalábbis a ponyvahistóriák hatását.

Egyező hagyományok szerint élő népközösségekben az élőszavas, orális előadókészségnek közvetlenebb, naívabb fokán általánosnak mondható az eseményeknek, szenzációknak: gyilkosságoknak, családi és egyéni tragédiáknak, természeti csapásoknak *moritás* vagyis intelem és erkölcsi tanulság hangoztatásával való megörökítése. Mindenkor ezt a célt szolgálták egyébként a templomi prédikációk épületes történetei, példái (exemplum) is, amelyeknek előadásában, megköltésében különösen a franciskánusok jeleskedtek. A szegedi epikus hagyomány forrásai között erre is utalnunk kell.

³¹ Unikumnak vehető, szövegvariáns példányát a Somogyi Könyvtár őrzi.

³² Két krónika Stilfrid és Bruntzvík, a régi csehek Királyairól. Szegeden, Nyomt. Grünn Orbán betűivel. É. n.

³³ Nemes, szabad, királyi Szeged várossa meg nagyobbított Tanáts-Háza talpkövének le-tétele alkalmatosságára készült versek. 1799-ik eszt. Kis-Asszony Hav. 30. napján. Pesten.

³⁴ A haza szeretete, avagy nemes Szeged Várossának a törököktől való el vétele. Azon város történeteiből kivett négy részből álló vitézi játék. Szeged. 1809.

³⁵ *Szmollény N.*, A szegedi magyar nemzeti színészet százéves története. Budapest 1906, 67.

Amikor az énekmondók, hegedűsök rendje már kiöregedett, kihalt, akkor szinte napjainkig akadtak mindig alkalmi verselők: falusi kántorok, tanítómesterek, nótáriusok, literátus népfiak, akik az ő nyomukba léptek, az ő énekszerző hagyományukat folytatták. Versezetük végén sokszor meg is nevezték magukat.

GILITZE ISTVÁN ÉNEKE. Ismeretes, hogy az 1821. évi makai árvizet *Gilitze István* énekelte meg,⁸⁶ aki önmagát 33 strófából álló versezetének kolofonjában így örökíti meg:

Én Gilitze István a ki is ezt írtam,
Makónak romlásán ugyan jelen voltam.
Ne gondolja senki, hogy mástul hallottam,
Hanem a mit írtam, szemeimmel láttam.

Írtak ezer hét száz nyoltzvan ötödikben
Amikor születtem oroszlány jegyiben,
Harmintz hat esztendő éppén akkor voltam,
A mikor Makónak veszedelmét láttam.

Ezt a versezetet az élőszavas *tápai* néphagyomány napjainkig fenntartotta. A szegedi nyomtatvány megjelenésének idején, tehát másfél századdal ezelőtt a tápai ősök hallották a dallamát valami vásáron, búcsún énekelni. Ezt elsajátították, talán ismerős is volt nekik, magát az istóriát, vagyis a szöveggönyvet pedig megvették. Ez később elkallódott, de a szöveg és dallam már a tápai folklór-hagyomány szerves részévé vált. Elindult tehát azon az úton, amelyet egyéb híres, ponyvairodalmi eredetű balladánk már megjártak, és törülmetszett népballada lett belőlük.

Ha összehasonlítjuk az istória eredeti szövegét azzal a szöveggel, amelyet Nagy Mihályné 68 éves tápai parasztasszony 1952 nyarán ismert és énekel, akkor azt tapasztaljuk, hogy a folklorizált változat 11 versszakból áll. Így tehát a tápai szöveg tömörebbé, költőibbé, de egyes helyeken homályosabbá is vált. Magára öltötte tehát az élőszóval való áthagyományozás minden jellegzetességét.

Egy pillanatra érdemes az istória dallamánál is megállanunk, amelyet Nagy Mihályné a szöveggel együtt édesapjától tanult. Várnai Péter kimutatta, hogy rokon a *virágok vetélkedése* címen ismert gyönyörű székely ballada dallamával. Erről a szövegről viszont a kutatás már régebben megállapította, hogy középkori eredetű. Maga a dallam is a középkorba nyúlik vissza, és nyugati jellegű. Föltehetően egykorú nyugati balladahagyománnyal ismerős lantosok közvetítették hazánkba, ahol közismertté vált és számos változatban él. A versszerző iparkodott művét mindig közismert dallamra, azaz *ad notam* énekeltetni, mert csak így válhatott népszerűvé, csak így terjedhetett el szélesebb körökben.

NÁTLY JÓZSEF VERSEZETE. A múlt század elején a Feketesas-vendégfogadóban dolgozott egy sárgaréz gombos, kék frakkos, halbstiflis, azaz kurtaszárú kölyökcizmás pincér, akkori néven *markőr*, aki az egyik vendéget megölte. A gyilkosság kitudódott, a pincért halálra ítélték. Nemesi származására való tekintettel pallossal végezték ki. A hagyomány szerint Szlubász mester, az utolsó szegedi hóhér, aki barát-

⁸⁶ *Gilitze I., P. Makó Városának Víz által való pusztulásáról. Szeged 1821. Grün Orbán betűivel. Reizner J., Makó város története. Szeged 1892, 145. Újabb kiadásai Tóth F., Gilitze István és az 1821-es árvíz. A Makói Múzeum Füzetei 9. Makó 1972. Bibliofil kiadás Tóth Ferenc gondozásában Balogh Tünde illusztrációival Makó 1973. Tápén gyűjtött dallamáról Várnai P., A makói árvíz nótája. Zenetudományi Tanulmányok I. Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára. Szerkesztette: Szabolcsi Bence és Bartha Dénes. Budapest 1953, 543.*

ságban volt vele, elérékenyedve így búcsúzott tőle: *mögbozsáss barátom, nem én öllek mög, hanem a törvény.*

Az esemény (1821) nagy port vert föl. Nem csoda, ha Grün Orbán istóriaként ki is adta. A versezetet a fiatal *Náty József*, a szegedi népryelvi kutatás későbbi nagyérdemű munkása készítette.³⁷ A történet tudomásunk szerint, nem folklorizálódott, de az eseményt Tömörkény és Móríc Pál tanúsága szerint az öregek — nyilván a nyomtatványra emlékezve — még századunk elején is emlegették.

Természeti csapásról, Hódmezővásárhelynek tűz által való romlásáról (1829) szól *Szabó Pál* szomorú versezete.³⁸ Folklorizált változatát ennek sem ismerjük.

PALÁSTI ÚR. 1961-ben egy balástyai asszony, Veszelka Imre egyik leszármazottja, név szerint Veszelka Andrásné Gémes Eszter, jeles honismereti gyűjtő, olvasva a *Történetek a szegedi Betyárvilágból* c. könyvet, levelet írt a kiadónak. Ebben ismeretlen népballadát is közölt, amely Palásthy József jószágkormányzóról szól. A szöveg ugyan több helyen egyezik a Pápai úr c. népballadánk ponyvairodalmi előadásával,³⁹ vannak azonban eredetinek tetsző részei is. Föltételezhető, hogy régebben a teljes eseménysor sem maradt verseletlen:

Jaj de szélös, jaj de hosszú az az út,
Amelyön a kilenc betyár elindult.
Mindön bokor mögröszketött előttük,
A csillagok sápadoztak fölöttük.

Palásthy uram! Adjon Isten jó estét!
Adjon Isten kilenc betyár szöröncsét!
Palásthy úr né kívánjon szöröncsét,
Még az éjjel nagy kés járja a szívét.

Fáni lányom eredj lé a pincébe,
Hozzá föl bort a legnagyobb iccébe!
Palásthy úr nem köll nekünk a bora,
Csak a szívit tögye ki az asztalra.

Hosszú a kés, élősre van mögfenve,
Palásthy úr szívinek lött eresztve.
A bosszúnak kögyetlenség virága,
Halottasház Palásthy úr tanyája.

A történethez tudnunk kell, hogy 1851 decemberében a Pallavicini-uradalom jószágkormányzóját,⁴⁰ a gögös Palásthy Józsefet gyevi házában egy alkonyaton megátamadták és megölték.

³⁷ F.A. Markernek gyilkosságáért büntetés előtt példás megtérése és szomorú sóhajtása. Készítette: *Náty József*. Szegeden 1821. Grün Orbán betűivel. Egyetlen példányát a Somogyi Könyvtár őrizte, de mi már csak hült helyét találtuk. Vö. A Feketesas és a Hétválasztó. SzN. 1916, 160. sz.

³⁸ H. M. Vásárhelyi városában Pünkösöd Hava 31-én történt tűz által való romlásnak versekben foglalt históriája. Írta: Praetensus és Ns. *Szabó Pál*, A Méltóságos N. Károlyi Gróf Károlyi István Ó Nagyságának Jobbágya. Sz. Iván Hava 7-dik napján 1829. Szegeden. Grün Orbán örököseinél.

³⁹ A mintául szolgáló *Pápainé* balladáját a mi tájunkon is számos változatban lejegyezték. Erről a balladánál szólunk bővebben.

⁴⁰ A regényes családi hagyomány (Sáray Lajosné dedunoka szíves közlése) szerint Palásthy elszegényedett osztrák arisztokrata volt, eredeti neve Plankenhorn. A főrangúak híres bécsi iskolájában, a Theresianum-ban együtt nevelkedett Pallavicini őrgroffal. Jóbarátok lettek, az őrgrof jószágkormányzónak hívta meg. Rúzsa Sándort és embereit sokszor megvendégelte. Nem is ezek ölték meg. Erről Sövényháza jellemzésénél szöltünk bővebben.

Tömörkény családi visszaemlékezések alapján írta,⁴¹ hogy egy ember sem került elő a tettesek közül. „Pedig valami harmincan voltak a lovas emberek, akik Palásthyt megtámadták a házában és a harminc betyár közül egy sem került volna kézre? S ha vagy egy kézrekerült, a többi titkát meggyón-ta, miért nem mondta el ez is? Továbbá, hogy hova lehettek a drága arany és ezüst marhák? Utóbb aztán elfeledték az ügyet és nem beszéltek róla.

Palásthy — folytatja Tömörkény tovább — hatalmas úr volt. Kormányzója, illetőleg tisztartója egy rengeteg uradalomnak. Ő maga igen egyszerű sorsból küzdötte fel magát erre a nagy állásra, fiatal korában iparosságot tanult. Délceg és igen szép ember volt. Nagy tekintélyt tartott, amihez az azon idők külsőségeit is felhasználta. Ha a városban járt valami dologban, mint például dohányt átadni a kereskedőnek: kardos, tarsolyos huszár vitte utána három lépésnyire az aktákat s ezen huszár után megint egy kardos, tarsolyos huszár következett, aki a dohányzacskót, s a három nagy tajtékpipát vitte...”

Mint már máshol bővebben fejtegettük, a negyvennyolcas törvény a jobbágyokat fölszabadította. Úgy volt, hogy azoknak bizonyos földeket át kell majd engedni, amin eddig is éltek. Ez a jobbágygal meg is történt, annak joga volt hozzá. De nem volt joga a szerződéses telepeknek... Hogy ezt a bajt Palásthy elkerülje, fölslazta a dohány-termesztő telepes községeket (Sövényháza, Hantháza, Hatrongyos, Kútörés, Pitri-csom). S azoknak, kik már félig-meddig gazdaembereknek vélték magukat, tova kellett menni. A hajlék lemaradt a fejük fölül, csak a vándorbot maradt meg.

Ezek voltak az előzményei annak a rémes esetnek, ami Palásthyt érte. E tönkret-jutott emberek ölték meg, de pénzéhez, értékeihez nem nyúltak.

NYOMORÚSÁG AZ ÉLETÖM. Keserű tapasztalataival szinte a bújosó kurucok énekeit idézi föl bennünk:

Nyomorúság az életöm,
A sok adót fizetgetöm.
Nincs ki enyhítse sorsomat,
Van ki nevelje bajomat.

Sok úr csak lábát lógatja,
Mégis van zsiros falatja.
Neköm föltörök tönnyerem,
Mégis alig van kinyerem.

Nincs kinyér, nincs sóravaló,
Mind elvitte a porció.
Szömömbül ha nem hull könnyem,
Sótalan öszöm kinyerem.

Szolgabírót nem töhetök,
Mégis neki én fizetök.
Engöm hajtják tőtni gátat,
Mégis én fizetök vámot.

Házamon rongyos a földél,
A gólya is rászállni fél.
A sok adóm súlya alatt
Házgéréndám majd rám szakad.

Gyermekömet nem kúdhetöm,
Hogy tanuljon, jaj, fáj neköm!
Nincs mit akasszak nyakába,
Nem kúdhetöm oskolába.

Itt az ünnep, itt a karácsony,
Bor és kalács sok asztalon,
De neköm nincs karácsonyom,
Még kinyér sincs asztalomon.

Néköm hát nem édosanyám
Magyarország, csak mustohám.
Mögváltozik majd egészen,
Tudja Isten, mikor leszén?

Ez az apácai szöveg⁴² Kálmány gyűjteményeiben még öt változatban jelenik meg: *Pusztaföldváról*, a *temesközi Magyarszentmártonból*, *Szöregről*, tehát szegedi gyökérzetű falukból, továbbá magáról *Szegedről*. Úgy véljük, hogy a nóta élményhátterét a dohánykertész szegedi nép tudatában elsősorban az a nagy gazdasági válság magyarázza, amely az 1851. évi dohánymonopóliummal, önkényuralmi zaklatásokkal rászakadt. Maga a nóta Dégh Linda kutatásai szerint az egyébként nem jelentős Losonczy Lászlónak, Arany János nagykőrösi tanártársának költeménye, illetőleg ennek

⁴¹ Új bor idején 191.

⁴² Műköltői eredetű. *Losonczy Lászlónak* (1821—1879), Arany János nagykőrösi tanártársának verséből villámgyorsan folklorizálódott. A szegényparasztság ösztönösen megérezte benne új társadalmi sorsát: az agrárproletárrá kényszerülést.

folklorizált változata. Péter László kimutatta,⁴³ hogy Orosházán Tánicsics Mihály képviselővé választása érdekében kortesnótaként dalolták (1869). Elterjedését nyilván a *Viharsarok* nemsokára jelentkező agrárszocialista mozgalmai is elősegítették. Mindenesetre a közeli Apácán és Pusztaföldváron éppen taborci mondánivalójával gyorsan gyökeret vert, sőt talán az akkoriban még szorosabban tartott rokonsági kapcsolatok, látogatások révén vándorolt a Temesközbe, sőt haza Szegedre is.

Az emberi elhagyatottságnak, cudar paraszti szegénységnek irónikus *szőregi*⁴⁴ megnyilatkozása:

PARASZT AKAROK ÉN LÖNNI
Szántáshon kék neköm fogni.
Két lovam van Nagyváradon,
Kettő pedig Kolozsváron:

Ekém vasa Eszékön van,
A csoroszlám Csongrádon van,
A talyigám Díványon van,
A kereke Mezőtúrban.

Üsztökém van Nagylabánba,
Nyele mög van Komáromba,
Magam lakok Tótországba,
Födém mög Némötországba.

Száz forint egy köből abrak,
Kis pej lovam agyoncsaplak!
Nő csapj agyon édös gazdám,
Kitelelök búzaszámlán.

De még neköm pénzöm sincsen,
magam sē vagyok még készen.
Mer ha éccör készen löszök,
Isten uccsé paraszt löszök.

AZ ÁRVÍZ. A Város történetének egyik legmegrendítőbb eseménye volt az 1879 március 12-én, Gergely napján bekövetkezett *árvíz*, *nagyvíz*, tömören *Víz*, öreg tanyaiak ajkán *Gergő vize*. Nem csoda hogy ez a példátlanul érzett természeti csapás tragikus mozzanatainál, rémületes méreteinél fogva hálás témája volt a ponyvaköltészetnek is.

A Tiszáról szóló fejezetben már idéztük Balázs Barna Mihály dorozsmai népi verselő históriáját. Erre csak utalunk.

A szegedi tanyákról *Tázlár*ra rajzott népünk még idehaza született öregjeinek ajkán él ez a folklorizált félnépi verselmény, amelyet egy közismert parasztdallamra szoktak dalolni:

Ezörnyolcszázhetvenkilenc tavaszán,
Márciusnak tizenkettedik napján
Öntötte el Tisza árja Szegedet,
Árva népit szánjátok mög ó egek.

Sütét az éj, húzzák a vészharangot.
Zuhog a szél, áttörte a gátakat.
Ki nem hallgat a vészharang szavára,
Belehal a Tisza gyilkos árbába.

Nem aludt az én jó anyám éjfélkor,
Imádkozott mikor a vészharang szólt.
Szögény beteg ágyban feküdt, ott maradt
A sírhalom gyászos lombjai alatt.

⁴³ Péter L., A kiegészítés korabeli parasztsors tükröződése egy új típusú népballadában. Irodalomtörténet 1950, 90. A folklorizáció kérdéséhez. Ethn. 1950, 193. Változatok: Koszorúk II, 134, 135, 136. Pusztaföldvár, Apáca, Szeged; Történeti énekek 175. Alsótanya.

⁴⁴ Történeti énekek 268.

Fölbukkan a szakrális ponyvairodalomban is. *A szegedi szerencsétlenek búcsúéneke* egy félegyházi nyomtatványban maradt ránk. A konvencionális elemek friss, közvetlen élményszerűséggel vegyülnek benne. A szegediek ajkára adott ének egyúttal könyörgés, invokáció is érettük:

Ó irgalmas nagy úristen,
Ki trónon ülsz magas mennyben.
Szánj meg minket ez inségben,
Rendelj helyet szükségünkben.

Majd meghasad a mi szívünk,
Hogy házunkból ki kell mennünk.
Óh Mária téged kérünk,
Útjainkban légy vezérünk.

Ha itt hagyjuk városunkat,
A mi kedves lakhelyünket,
Dicsérjenek az angyalok,
Az egész mennyei karok.

Isten hozzád hazám földje,
Nem virít már réted zöldje.
Többé nekünk nincs lakhelyünk,
Könnyes szemmel elmehetünk.

Óh Mária Jézus anyja,
Bújdosóknak légy oltalma,
Imáink meghallgatója
Légy óh kegyes Szűz Mária.

De mi Tőled meg nem válunk,
Akármerre széthányódunk.
Csak légy velünk Szűz Mária,
Bújdosóknak kalauza...

Egy szőregi nóta dicséri⁴⁵ a Város újjáépítését, de szóvá teszi népünk nagy áldozatait is:

A szőgedi városháza de tisztá,
Három heti Tisza vize lőmosta.
El is mosta Szőged várost örökre,
Talán többet nem is lösz fölépítve?

Fölepíti Ferenc Jóska a király,
Kifizeti Szőged város nemsoká.

Tisza Lajos királyi biztos vaskézzel irányította a „rekonstrukciót.” A terveibe beleszóló polgárságot föltétlen engedelmességre, mintegy a király személyének kijáró hódolatra kényszerítette, így jöhetett létre urbánusabb telekfölösztása. Megszületett tehát ez az irónikus félnépi dal:

Márványkúvel, kühányással
Támasztik a kúpartot.
Tisza Lajos kögyelmes úr
Most kösd mán föl a kardot:
A szőgedi nép fundusát évötted.
Hogy Szőgedön talpat nyalnak,
Tisza Lajos té tötted.⁴⁶

SZÉCSI JÓSKA. Móraalmi öregek máig mesélik, dalolják, hogy 1884 újév napján egy tanyai bálon a Madarásztói csárdában lányok miatt véres verekedés, valóságos bicskapárbaj támadt. Ennek lett áldozata *Szécsi József* jómódú fiatal parasztleány, akit kellemes megjelenése, kedvessége miatt a lánynép valósággal bálványozott. Csalfa szép szavával többet meg is ejtett közülük. Ezért vonták a sértett legények, fitestvérek felelősségre. Gyilkosa, az Óozó fiú maga is öt sebbel került a szegedi rabkórházba.

Szécsi József siralmas története a nép körében nagy föltűnést keltett. Egészen bizonyos, hogy azonnal ponyvára került, de ebből egy fia darab sem maradt ránk. A verzetnek azonban napjainkig számos folklorizált változatát ismerjük.⁴⁷ Érthető, hogy elsősorban Alsótanyán dalolják. Legalább hat változatát ismerjük, gyűjtésünkből csak egyet idézünk:

⁴⁵ *Kálmány* III, 268. Szőreg.

⁴⁶ *Senex* 210.

⁴⁷ *Kálmány* III, 9, 217. Terján, Madarásztó, Hosszúhát (A horgosi határban). Még néhány kéziratot változat. A gyilkosságról mesteri riport *Sebők Zs.*, Egy paraszt Don Juan vége. SzN. 1884, 5. sz.

Újlesztendő napján tizenkét óra,
Szécsi Jóska készül a Madarászba.
Szép Őrszike kipucolta ruháját,
Kiviszkolta ráncos szárú csizmáját.

Szécsi Jóska beért a Madarászba,
Nagyhirtelen mögfordult a csárdába:
Julcsa néném bort hozzon kend tíz litert,
Hagy mulatok utóljára én itten.

Legelsőbb is Bálint Rozát elhúzta,
A lányokat mind sorba táncoltatta.
Lányok, lányok, majd jussak eszötökbe,
Mikor táncolatok vélem kedvemre.

Estefelé a lányok széjjelmöntenek,
A legényök kötözködni elkezdtek.
Mög köll halni ma valaki fiának:
Vagy énnéköm Julcsa néném, vagy másnak.

Szécsi Jóska befordult a konyhába,
Pörnyés Jóska a lámpást elötotta.
Kilenc óra végezte ki életét,
Ekkor szúrták szíve mellé a nagykest.

Szécsi Jóska kifordult a csárdába,
Összerogyott a csárda padlójára:
Jaj Istenöm, Julcsa néném mögölte!
Ez vót az utolsó szava szöngénynek.

RUDOLF KIRÁLYFI. Amíg a bujdosó Rudolf bekerült a mondai halhatatlanságba, ebben a ponyvatörténetből formálódott balladában, amelyet Kálmány *Magyarszent-mihályon*⁴⁸ jegyzett föl, utoléri az emberi végzet, a halál:

Királyi kastélyba
Jaj de sokan sírnak,
Mer a Rudolf trónörökös
Mostan fekszik halva.

Odamén az apja,
Kóti, de nem hallja:
Kelj föl, kelj föl, édös fiam,
Kilenc mán az óra.

Odamén az anyja,
Körú csókolgatja.
Akkor látja, hogy a feje
Vérrel van léfolyva.

Odamén a lánya,
Kóti, de nem hallja:
Kelj föl, kelj föl, édösapám
Hagy vigyelek haza!

Kovács Jóska ugorjál föl egy lóra,
Vidd el a hírt Szécsi Pál tanyájára.
Kovács Jóska fölugrott egy csikóra,
Elvitte a hírt Szécsi Pál tanyájára...

Nagy veszekedés történt a csárdába,
Szécsi Jóskát mögölte a konyhába.
Szép Őrszike mikor ezt möghallotta,
Elszédült és elájult bánatába.

Kovács Jóska fölkarolta ágyára,
Ezt mán Szécsi Pál sē vötte tréfára.
Befogatott zöldrefestött kocsiba,
Gyorsan hajtott Madarászi csárdába.

Julcsa lányom mi történt az éjszaka?
Piros vérrel kivirágzott a csárda.
Mönjék be a csárda szobájába,
Ott látja kend Jóska fiát möghalva...

Jaj de porzik a horgasi nagy utca,
Szécsi Jóskát most viszik végig rajta.
Szép Őrszike meggyeszin selyömrühába,
Szécsi Jóskát késéri a sírjába.

Szép Őrszike elmöhetsz mán Horgasra,
Ott tanárod Szécsi Jóskát a sírba.
Nem fog az mán tégöd többé szeretni,
Sē tē hozzá sütet sírba szállani.

Odamén a párja,
Bélga király lánya.
Vagy ha ki köll magyarázni:
Az ű hitvöspárja.

Harangoznak délre,
Féltizenkettőre,
Mert a Rudolf trónörököst
Viszik temetőbe.

Hat király, hét császár
Töszí lē a sírba,
Az ű kedves hitvöspárja
Jajszóval siratja.

Kiapadt a Tisza,
Csak a sara maradt.
Möghalt Rudolf trónörökös,
Csak a híre maradt.

GYÖMBÉR PALI. 1860 táján Mindszentén született. Sanyarú körülmények között-hányt-vetett cselédsorban nevelkedett föl. „Engöm — vallotta — nem tanított sēnki. Úgy rugdaltak, ütöttek-verték egyik határbul a másikba. Soha nem vót kēröm nyugodalmam.” Meghasonlott emberré lett.

⁴⁸ Alföldi népballadák 243.

Nyolcszoros rablógyilkosság száradt a lelkén. 1888 folyamán szálláskereső ürügyén meggyilkolta a csongrádi Förgeteg Bálint idős embert és feleségét, majd Balázs Borbála csongrádi szabadlányt. Később Tiskóczy István kisteleki kocsmárossal végzett, itt is szállást kért. A tési határ szélén Vincze Rókus feleségét ölte meg, amíg férje és két legényfia munkán volt. Másnap Mindszenten templomi esküvőjét Kis Erzsébettel abban a ruhában tartotta, amelyet Vinczééktől rabolt. Amint a vattatásnál kiderült, a lány nem tudott Pali gazságairól. Nemsokára a szentesi Lőwy Léni zsidó kocsmárosnéhoz tört be. Beverte a fejét, de az asszony életben maradt. Szegváron egy szegény tanyai asszonnyal, Fazekas Istvánnéval végzett, de ezen már rajtavesztett. A vizsgálóbíró előtt agyafúrt fortéllal védekezett: „Ártatlan vagyok, mint a gilicmadár.” Halálra ítélték és Szegeden kivégezték (1890).⁴⁹

Visselt dolgai mindjárt ponyvára kerültek, de a még Engel Adolf kiadásában, bizonyos *Szorgán deák* tollából némi versírói készséggel megjelent nyomtatványt⁵⁰ mi már nem láthattuk, nyilván hamarosan „szétolvasták.” A *Szegedi Híradó* nyomán azonban nagyrészt ismerjük. „Ma — olvassuk — egészen elárasztották a várost a legújabb ponyvatermékekkel, amelyen Gyömbér Pali képe látható és az áldozatok, amint levágott fejüket Pali felé nyújtogatják. A vértől párolgó história így kezdődik:

Szomorú dolog ez az édesanyának,
Mikoron fiat szül az akasztófának.
Becsületre szüli, annak is neveli,
Mégis a hóhér köt nyakravalót neki.

Tisóczkyékről így ír:

Az öreg Tisóczky becsukta a kaput,
Késő volt, az égen a Fiastyúk is aludt.
Gyömbér legyúrta a vacsorának végét,
Aztán megpöngette a fejszéje élet.

Egy jelenet:

Most hogy ott ül a sötét börtönének mélyén,
Ahova bejutott embertársi vérén,
Éjfél órában, mikor lánc csördül,
Sötét árnyékoknak raja hozzá gördül.

Véres lepedőben sáppadt holt alakok
Lengenek feléje, míg a foga vacog.
Fejüket leveszik: nézd, itt vágta széjjel
Gyilkos baltáddal, lásd, ama szörnyű éjjel.

Ó, hogy sikoltottam, ó, hogy könyörögtem,
Mikoron már saját véremben fürdöttem.
Odaadom neked, hagyd meg életemet,
Vigy el inkább mindent, utolsó pénzemet.

Mi hasznod belőle? A véres pénz átkos,
Nem juttat az senkit semmi boldogsághoz.
Ahány csöpp vér omlik miattad a földre,
Annyi átokkal lész te szintén gyötörve.

Mikor aztán csördül rablánc,
Fejét mindegyik Gyömbérnek kínálja:
Szétzúzott fejemért add a te fejedet,
Vértelen szívemért ép, egész szívedet.

⁴⁹ S., A kötél. SzN. 1890, 86. sz. Gyömbér Pál kivégzése SzN. 1890, 85, 90, 91. sz.

⁵⁰ Gyömbér Pál a ponyván. SzH. 1889, 124. sz.

Aztán odadobják Gyömbérnek melléje
A fejüket, beleharapnak testébe.
Véres ujjakkal Gyömbért szorongatják,
Hajnalgig elgyötrik, akkor abbahagyják.

Befejezés:

Nincs orcájára senkinek sem írva,
Hogy milyen kötélen eresztik a sírba.

Palinak a világtól való búcsúzkodását⁵¹ *tápai* öregek így dalolták:

Szállj el madár, szállj el, Mindszentön körösztil.
Nézd mög az én Örsikémet, maga van egyedül.

Ha kérdi, hun vagyok, mondjad, hogy rab vagyok,
A szögedi nagy fegyházba félig vasba vagyok.

Hallom, ver az óra féltizenkettőre,
Gyere ide, Gyömbér Pali, lépjél föl a székre.

Fölléptt a székre, főtekint az égre,
Akkor jutott az eszibe mindön szörnyű bűne.

Hallják, urak, hallják: mély gödröt ássanak,
Hogy a juhászok ki né kaparjanak.

DIÓSZEGI FLÓRIÁN. 1893-ban megrendítő gyilkosság történt Hódmezővásárhelyen: Diószegi Máté városszéli gazdálkodót, feleségét, és hat gyermekét megölték. Hamarosan kiderült, hogy a gyilkos a kiskorú mostohafiú, Diószegi Flórián volt.⁵²

Juhász Nagy Vilmos tollforgató vásárhelyi idős gazdaember kérésünkre leírta a szörnyű históriát. Édesapjától hallotta, aki együtt legénykedett Flóriánnal.

Flóris már olyan bálbajáró legényke volt, amikor halálosan beleszeretett a jómódú Csíkiéket egyetlen leányába, Viktóriába, akinek szintén tetszett a jóvágású legény. Diószegiéknél azonban kevesebb hold földjük volt, mint a mennyi gyermekük. Csíkiéket szigorúan megparancsolták a lányuknak, hogy Flórisal ne álljon még szóba sem. Egy közeli bálalkalommal táncra hívta a lányt, aki csakugyan vissza is utasította, minthogy szülei szerint nem való hozzá ilyen koldus legény.

Flóris bánatában leitta magát, majd esztévesztve hazarohant. Főlkapta a baltát és először mélyen alvó apját, édesanyját verte agyon. Közben a nénye is fölébredt, de hosszú dulakodás után vele is végzett. Kisebb testvéreivel már könnyen elbánt. A véres baltát a kútba dobta, kezét megmosta, a véres ing helyett pedig tisztát vett magára. Mintha semmi sem történt volna, visszament a bálba, ahol úgy kérte föl a lányt, hogy most már ő is gazdag, *egyed* gyerek, eljöhet vele táncolni. Viktória nem volt hajlandó, bár az esetről még nem tudott semmit.

Flóris most hirtelen kijózanodott, mélyen megrendült és nyomban jelentkezett a csendőrségen. Minthogy kiskorú volt és önként jelentkezvén töredelmes vallomást tett, a bíróság 15 évre ítélte. Enyhítő körülménynek vették még ittas állapotát, továbbá a lánynak és szüleinek rideg, elutasító magatartását is. Viktória soha nem tudott férjhez menni.

A szomorú történetet, az egyelőre ismeretlen gyilkost azon melegében megénekelte egy *Szegeden* megjelent terjengős ponyvanyomtatvány.⁵³

Elvezet bennünket Diószegi Máté tanyájához, ahol a család István király napjára, a fiatalja pedig népünnepélyre készülődik. A nagyobb lányok el is mentek a bálba.

⁵¹ Gyűjtötte *Molnár Imre*.

⁵² Egy család lemeszárítása. Rémes eset Hódmezővásárhelyen. SzN. 1893, 200. sz. A vásárhelyi vérfürdő. SzN. 1893, 202, 203. sz. Családja gyilkosa SzN. 206. sz. A vásárhelyi családgyilkos. SzN. 207. sz.

⁵³ Nyolcz ártatlan meggyilkolva. Történt H.M. Vásárhelyen, 1893. évi augusztus hó 21-én. Engel Adolf (ezelőtt Burger) műintézete Szegeden 1893.

Napáldozatra haza is érkeztek, amint apjuk megparancsolta nekik. Flórián is velük ment mulatni, ő azonban még ott maradt. Másnap délután érkezett a tanyába. Szörnyű látvány fogadta:

Díószegi Máté a házaspárjával
Meggyilkoltatott itt egész családjával:
A férj és feleség hat kedves lányával,
Kati, Emer, Julcsa, Eszti s Rozáliával.

Bölcsőjében fekszik a kedves kis Teréz,
Közel a halálhoz a vérében fetreng.
Meg van sebesítve arcára, nyakára,
Piros vére bugyog fehér vánkosára.

Egy jó szomszédasszony karjaiba vette,
Mohón evett szegény, hogy őtet étette.
Csak szerdán délután lett gyászos halála,
Szaporodott vele az angyalok száma.

A gonosz gyilkos, aki eztet tette,
Tán jártas is volt az ilyen tettekbe,
Mindenik áldozat fején van sebezve,
Balta, vagy fejszével vágott vakszemébe.

Szegedi ponyvanyomtatvány Díószegi Flóriánról (1.)

Nyolc virágzó élet, de hamar eltűntél,
Tegnap még a többi élőkkel örültél.
Ma már a halálnak lettél martaléka,
Jaj, senki sem tudja, mi vár a holnapra.

Az elbeszélés erkölcsi tanulsággal fejeződik be:

Óh gyarló emberek, kik e földön éltek,
A jó Istent félni sose feledjétek.
Minden áldott este irgalmát kérjétek,
Távoztasson tőlünk minden veszedelmet.

Nem elég, hogy az ajtót bezárjátok,
Csak úgy, ha az Isten is vigyáz rátok.
Minden napon készen legyünk a halálra,
Mert nem tudjuk, mikor jutunk végőrára.

És most mindannyian kérjük a jó Istent,
E gonoszok miatt nem büntessen minket.
Bár ez ártatlanok kiontatott vére
Szörnyű bosszúért kiált hozzád az égbe.

Mi Urunk Istenünk, kegyelmezz minékünk,
E gyilkosok miatt ne kelljen bűnhődnünk.
Méltó haragodat fordítsd el tőlünk.
Ártatlan vérüket bár beitta földünk,
Inkább hagyd büntetlen, leborulva kérünk.

Óh siralmas eset, hogy ezt kellett érni,
Nyolc halálos sóhajt egekbe szállani.
Szálljatok sóhajok, szálljatok Istenhez,
A mennyei Fölség ítélőszékéhez.

A kiadó az érdeklődés ébrentartása végett a verszet végén még közli: „A további részletek, a temetésről szóló siralmas versek és a nyolc meggyilkolt búcsúztatója, csak egy hét múlva fog megjelenni, mely Török Pál könyvtárusnál Hódmezővásárhelyen ismét kapható lesz, valamint általa mindazoknál, kiknél a jelen füzet vetetett.”

Csakugyan hamarosan megjelenik⁵⁴ ismét Szegeden az új tudósítás: „*Megvan a gyilkos!*”

„Jöjjetek, halljátok a rettentő dolgot:
Irtóztató, amit most elmondandó vagyok.
Tudjátok-e, ki gyilkolta le
Diószegi Mátét és családját?

Igazságos Isten, Te nagy és hatalmas vagy,
Hamar nyomára vezettél az istentelen gyilkosnak.
Bűnhődése nagy lesz, meg is fog lakolni,
Isten és a földi bírák meg fogják büntetni.

Tulajdon fia, Diószegi Flórián,
Óh mily iszonyú a nevet kimondani.
A nagyszámú családnak, ő volt a gyilkosa,
Pedig tízenyolc év alig múlt el rajta.

⁵⁴ *Megvan a gyilkos!* A Hód-Mező-Vásárhelyi nyolcz tagú család gyilkosának, Diószegi Flóriának elfogatása. Nyomatott és kapható Fürtös Testvéreknél Szegeden, Báró Jósika utca 8. szám. A ponyvát Tömörkény is említi: „A kalendáriumos énekel valami ponyvafüzetéről, a vásárhelyi fiúról, aki megölte anyját, apját, és öt testvéreit.” Jegenyék alatt 71. Az eseménynek más, ismeretlen ponyvairatból folklorizálódott, Csurgón följegyzett változata *Együd A.*, Somogyi Népköltészet. Kaposvár 1975, 179.

Szegedi ponyvanyomtatvány Diószegi Flóriánról (2.)

Mulat, mulat, de bántja a gondolat:
 Hogy szegény, s vagyon rá nem marad.
 Mert nevelőfia ő csak az apjának,
 S ezért a lányok vele szóba sem állnak.

Ezután részletesen, most már „hitelesen” ponyvairodalmi sablonok felhasználásával megénekelte a szomorú történet lefolyását, majd figyelmeztet:

Ül Flórián a szegedi börtönbe,
 Kezén-lábán bilincs, s a bakó mellette.
 Szeme előtt lebeg a sok véres test,
 Ugyan bánja-e, amit elkövetett?

Imádkozunk, hogy bennünket Isten
 Jámbor dolgainkban mindig megsegítsen,
 Lelkünket a jóban erősítse,
 S az ördög csábításától mindig megvédje.⁵⁵

⁵⁵ A fiatal Flórist életfogytig tartó fegyházra ítélték. Illaván 15 évig raboskodott, ahol ki-tanulta a szabómesterséget. A hátralévő büntetést elengedték neki. Szabadulása után *Göcző Flóris* néven Amerikába vándorolt és Cleveland városában telepedett meg. Innen írt levelet Darvassy Gyula rendőrfogalmazónak, aki útlevelet szerzett neki. Köszöni benne, hogy segített rajta: becsületes em-berként szeretne élni. Diószegi Flóris Amerikában SzH. 1910. 276. sz.

Kidalolás

Számos ponyvastilusban előadott és népünk körében olykor máig is élő történet nem rögződött írásban, nem került nyomdába, hanem keletkezhettek egyrészt a szövegformulák, kifejezésbeli és hangulati közhelyek, morális intelmek, stílusklisék felhasználásával, másfelől pedig a hallgatott, olvasott ponyvanyomtatványok ösztönzéséből vőfélyes emberek fogalmazásában élőszavas, helyi földolgozások is.

Kálmánynak szerte a szegedi tájon gyűjtött balladaszerű epikumai sem jutottak el kivétel nélkül odáig, hogy nyomtatásban is napvilágot lássanak. A fiatalság körében régebben olyan gyakori halálos végű verekedéseknek, továbbá tipikus szenzációknak: szerelmi gyilkosságnak, rossz útra tért vagy megesett lányoknak, boldogtalan házasságoknak hol érzelmesen, hol ironikus hangon előadott történetet, további egyedinek látszó esetek: öngyilkosság, tragikus véletlen, szegénylegények virtusai helyi megfogalmazásra találtak. *Kidánolták* őket és egy szűkebb közösség, amelyik esetleg még ismerte is a nóta hőseit, fölkapta és néhány évtizeden át énekelte is. Jellemző, hogy Kálmánynak a múlt század utolsó negyedében gyűjtött balladaféléi közül már népünk idősebbje is alig néhányra emlékezik.

Ez a verselő, formulázó készség népünk epikai hajlamainak akkori elevenségét, az élőszavas költészet virágzását, páratlan életközelségét bizonyítja. A közismert betyártörténetek (Fábián István, Pápai úr) helyi változatai, behelyettesítései mellett számos helybeli fogantatású vereszetet olvashatunk (Török Zsuzsi, Szabó Örszi, Kasza Antal, Szarvas Jóska, Csonka János és annyi más), amelyeknek — mint mondtuk — ma már emlékezetük is alig él: elsöpörte a tankötelezettség és a sokasodó technikai vívmányok nyomán egyetemessé vált kispolgári művelődés, következésképpen a népemlékezet hanyatló ereje, az élőszavas néphagyomány elsorvadása.

Ilyen kidalolások, kisserkesztések száz évvel ezelőtt még bőségesen kerültek lejegyzésre Kálmány egyik legelső gyűjtőállomásáról, Csanádapácáról és Pusztaföldvarról, de idehaza főleg Fölsővárosról és Tápérol is.

Az efféle megköltéseknek azonban még napjainkban is akadt megkésített hírmondója: a csernyei Deák Gyurinak és a tápai Pósa Rozinak szomorú története.

DEÁK GYURI. Népünk versalkotó, eseményközlő képessége a Temesközben sem halt el egészen. Bizonyosága a Deák Gyuri magyarcsernyei legény erőszakos haláláról szóló vereszet, amelyet Tóth Ferenc gyűjtött 1972-ben Benyócky Istvánné Dékány Katalin verbicai asszony ajkáról és amelynek körülményeit Kalapis Zoltán tisztázta.⁵⁶

Gyuri 1920 Szentháromság vasárnapján elment a tóbai búcsúra, ahol kocsmai verekedés áldozata lett. A tóbai Bálint Jóci (József) ölte volna meg, aki a bírósági tárgyaláson körömszakadtáig tagadta a vádat, de a körülmények ellene szóltak. Kiskorúságára való tekintettel nem ítélték halálra: 12 esztendő-t kapott. Ebből 7 és felet le is töltött. A börtönben kitanulta az asztalosságot. Megszabadulva falujában becsülettel állotta meg a helyét. Mindenki úgy tudta, hogy nem ő volt a gyilkos, hanem egy másik, nem rokon Bálint Andró (András), a bíró fia.

Az epikai közhelyekből összerótt vereszet szerzője ismeretlen. Első három szakasza:

Déák Gyuri elindult a búcsúra,
De nem tudta, hogy nem tér többet vissza.
Hogy nem mögy többet édesanyja elébe,
Mer Bálint Jóci kést szúr majd a szívébe.

⁵⁶ Kalapis Z., Történelmes gyilkosságének. Hungarológiai Intézet Közleményei (Újvidék) 28 (1976), 127.

Déák Gyuri be is mönt a kocsmába,
Bálint Jóci igyenyöst a nyomába.
Bálint Jóci belenyúlt a zsebibe,
Kést nyomott a Déák Gyuri szívébe.

Bálint Jóci hogy nem fájt a tő szíved,
Amikor a Déák Gyurit mögölted?
Fájt énnéköm, de mán akkor késő vót,
Mert piros vére a padlón mán mind elfolyt...

PÓSA ROZI. A *kidanolás*, epikai keretbe foglalás, megverselés készsége a szegedi tájon — tudomásunk szerint — 1942 táján nyilatkozott meg utoljára, amikor Pósa Rozi szép tápai lányt egy legény megölte, mert nem akart hozzá menni feleségül. A legény elmenekült, azóta sem került elő. Az esetről egy mindig szívesen dalogató, *poétás* öregasszony, a már említett Kószó, ragadványnevén Goróf Júlia költött nótát.⁵⁷ Tápe fiatalágaegyidőben dalolta is:

Kistápéba egy sarokháznál mi történt:
Pósa Rozit, azt a szép lányt mögölték.
Möggyilkolták és ott hagyták az ágyon,
Sír az anyja mint a madár az ágon.

Ne sírj anyám, nem vagyok én möghalva,
Csak a véröm csattant oda a falra.
De a gyilkos elmenekült messzire,
Magyarország, Bosnyákország szélire.

Megállj gyilkos, mögkerülsz még valaha,
Ráfogják még a hurkot a nyakadra.
Fogadom, hogy börtön lössz a lakásod,
Akasztófa lösz a halálos ágyod.

⁵⁷ Gyűjtötte *Molnár Imre*. Pósa Rozi haláláról Délm. 1942, 250, 251, 253-255. sz.